

УДК 351.84

Віталій Росоха

Vitaliy Rosokha

**ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ
В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

**PROBLEMS OF ECONOMIC INSTABILITY IN THE REGIONS
OF UKRAINE AND THEIR POSSIBLE SOLUTIONS
IN PRESENT CONDITIONS**

У статті розглянуто проблеми, які призводять до виникнення економічної нестабільності в регіонах, запропоновано шляхи вирішення вказаних проблем, а також висвітлено можливі наслідки, які можуть настати у тому разі, якщо не буде оновлено форм та методів управління економікою, особливо на регіональному рівні.

***Ключові слова:** місцеві органи влади, державна фінансова політика, субвенції, дотації, депресивні регіони, доходи, реформи, сільські території.*

This article analyzes the problems leading to economic instability in the regions and ways of solving these problems. Also possible consequences are indicated that might occur in the event if the forms and methods of economic management are not updated, especially at the regional level.

***Key words:** municipal, government financial policy, subsidies, grants, depressed regions, reforms, rural areas.*

Постановка проблеми. У контексті реалізації адміністративної реформи в Україні, розпочатої в 2010 році экс-президентом України Віктором Януковичем, пріоритетного значення мало набути питання щодо підвищення рівня ефективності здійснення державного управління на регіональному рівні. Однак, з прийняттям Податкового кодексу України, змін щодо розширення функцій та повноважень місцевих бюджетів так і не відбулося. У таких умовах, що склалися сьогодні, потрібен пошук нових шляхів забезпечення конкурентоспроможності регіонів, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки України.

Виклики глобалізації та сукупність внутрішніх проблем в Україні призводять до посилення диференціації регіонів за рівнем розвитку. У таких умовах досягти ефективного управління у всіх сферах життєдіяльності регіонів неможливо без орієнтування на перспективу сталого розвитку.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Теоретико–методологічні засади регіональної політики ґрунтовно викладені у наукових працях М. Долішнього, О. Топчієва, М. Пістуна, Я. Олійника, М. Чумаченка, Л. Шевчук, Д. Стеценка. Загальнотеоретичні та прикладні аспекти розвитку депресивних територій, які є важливим об'єктом регіональної політики, відображено в роботах Ф. Заставного, В. Коломийчука, З. Герасимчук, І. Прокопи. Попри значну кількість публікацій з проблематики депресивних територій, багато аспектів їх розвитку лишилися поза увагою науковців. У контексті пошуку ефективних заходів стимулювання розвитку депресивних територій варто звернутися до світового досвіду вирішення аналогічних проблем.

Постановка завдання. Обґрунтувати необхідність розширення повноважень місцевих органів влади для ефективного розв'язання проблем, що складаються на місцях. Дослідження напрямів вирішення проблем сталого розвитку населених пунктів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток населених пунктів характеризує соціально, економічно й екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів, технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної

інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини.

Створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, потребує розробки дієвого механізму формування та реалізації фінансової політики регіонів держави. Така фінансова політика повинна враховувати стратегічні інтереси збалансованого функціонування регіону в соціальному, екологічному та економічному аспектах, що потребує глибоких теоретичних досліджень, узагальнення переваг та недоліків наявних підходів із метою розробки та практичної реалізації політики сталого функціонування кожної регіональної системи. Унаслідок аналізу сучасних методик оцінювання фінансового потенціалу регіону, запропоновано методичний підхід, який передбачає його дослідження в розрізі джерел формування, що дасть змогу комплексно і максимально врахувати достатність та ефективність його використання з усіх джерел фінансового забезпечення розвитку депресивних територій [10].

Під час дослідження джерел фінансового забезпечення сталого розвитку регіону одним із ключових завдань на сьогодні є зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів на основі зростання частки власних джерел надходжень.

В останні десятиріччя на Заході велика увага приділялася так званому ендегенному розвитку регіонів – «Розвиток регіонів – за свій власний рахунок». Основна гіпотеза теорії ендегенного розвитку говорить, що розвиток регіону залежить від кількості і використання внутрішнього регіонального потенціалу [3, с. 38]. Ліквідація слаборозвиненості регіону і скорочення міжрегіональних диспропорцій досягається не тільки через екзогенний імпульс зростання, а й через активізацію ендегенного потенціалу розвитку. Ендегенний потенціал розвитку визначає загальні можливості розвитку регіону в обмеженій часом і простором сфері діяльності. Активізація внутрішнього потенціалу повинна досягатися через: ліквідацію наявних вузьких місць ендегенного розвитку; використання специфічних регіональних навиків і можливостей; ініціацію внутрішнього регіонального циклічності.

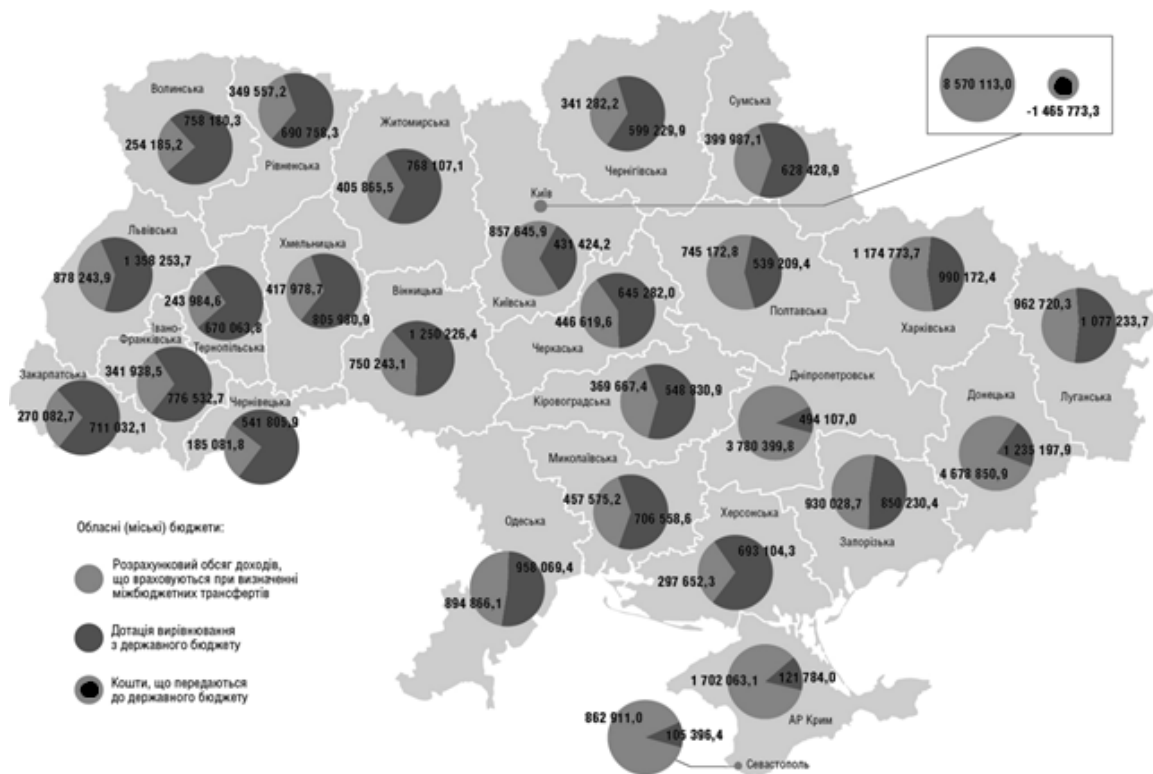
Така практика перерозподілу доходів, коли збитки відсталих підприємств, міністерств, регіонів покривались за рахунок прибутково працюючих, гальмувала розвиток виробництва. Тому доцільно використовувати госпрозрахункові принципи не лише на рівні підприємств, але і на територіальних рівнях управління.

На цьому ж наголошують науковці О. І. Міняйло, В. О. Романишин та Ю. А. Швед, які стверджують, що державна фінансова політика має бути зорієнтована на збільшення абсолютних показників самофінансування тих чи інших регіонів України [8, с. 60]. Необхідно здійснювати пошук шляхів зростання доходної частини місцевих бюджетів, взявши за основу не дотації і трансферти, а самофінансування регіонів.

У ЗУ «Про Державний бюджет України на 2014 рік» заплановано, скільки коштів мають зібрати місцеві бюджети, скільки перерахувати в державний, хто отримає дотації, а хто, навпаки, буде донором [2].

Сьогодні донорами у дотуванні, як правило, виступають міста, в яких розташовані великі підприємства або зареєстровано багато компаній чи банківських установ. Наприклад, у Києві сконцентрована чимала кількість офісів великих компаній, тому тут збирають більше податків, хоч самі виробничі потужності розташовані в інших регіонах. Так, лише понад 8 мільярдів гривень доходів столиця має від податку з доходів фізичних осіб та інших місцевих податків (ці кошти залишаються в розпорядженні столиці). Плануючи бюджет на 2014 рік, вирішили, що для Києва цих коштів забагато, і заплановано з цієї суми перерахувати до головної скарбниці 1,5 мільярда гривень (рис. 1).

Однак, місто потребує субвенцій та дотацій на виконання функцій столиці, будівництво метро, мостів і доріг, а також асигнувань численним бюджетним організаціям. Місцевих доходів для цього не вистачить. Тому, якщо у Києва забрати ті 1,5 мільярда гривень, він може перетворитися на одне з найбільших дотаційних міст [2]. Парадоксально, але це так. Ми бачимо, що при вищевказаних відрахуваннях до бюджету країни, місто стає залежним від дотацій із державного бюджету.

Рис.1. Показники міжбюджетних відносин державного бюджету України з місцевими бюджетами на 2014 рік [2]

Інша картина спостерігається в м. Ужгород. Розрахунковий обсяг доходів, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів дорівнює 198 789,6 тис. грн. Оскільки цих коштів не вистачає для виконання поставлених на міську раду завдань, тому з державного бюджету запланована дотація вирівнювання у розмірі 45 211,5 тис. грн.

Така ситуація притаманна не тільки вказаним вище містам, адже всі місцеві бюджети в Україні дотаційні. І якщо виникає дефіцит коштів, то це, безумовно, наприкінці року призводить до проблем із виплатами працівникам бюджетної сфери, а комунальне господарство і благоустрій взагалі фінансуватимуться за залишковим принципом.

Загалом структура формування доходів місцевих бюджетів має такий вигляд: 52% становлять державні трансфери (дотації й субвенції), решта – власні доходи бюджетів: податок на доходи фізичних осіб – 61,5%, плата за землю – 12,6%, неоподатковані надходження – 12,2% та місцеві податки – 7% [1]. Ось ця решта і залишається на місцевому рівні, інші збори перераховуються до бюджету країни, а вже звідти знову розподіляються по регіонах.

Розвиток економіки в регіонах блокує централізація бюджету. Це велика проблема – коли кошти, зароблені на місцях, забирають до державного бюджету, а потім визначають як провести перерозподіл акумульованих коштів по кожній області, незважаючи на те, хто і скільки перерахував податків до скарбниці, і які регіони більше потребують бюджетних трансфертів і дотацій. Як свідчить практика, останніми роками найбільш дотаційним є Донбас. Таким він залишається і цього року.

Аналіз досліджень, які провели аналітики із бюджетних питань, дав можливість підрахувати, скільки коштів на душу населення торік регіони перерахували до бюджету, а скільки звідти отримали. Виходить, що саме Донецький регіон проїдає чималу частину грошей. Так, за результатами дослідження, якби всі гроші залишалися на місцях, то прогодувати себе могли б тільки шість областей: Полтавська (саме вона є найбільшим донором бюджету), Харківська, Дніпропетровська, Сумська, Черкаська та Львівська. Наприклад, за словами експертів, кожен житель Полтавської області у першому півріччі минулого року перерахував до бюджету понад 3700 гривень, Харківської – 2500 гривень, Львівської – 140, натомість кожен житель Донецької області отримав 2126 гривень, Луганської – 2261, а киянин – 4072 гривні [4].

У світі промислові регіони країни дотують менш розвинені. У нас же навпаки. Суть у тому, що Донецька і Луганська області – це насамперед вугільні шахти, а як відомо, вуглевидобуток збитковий, тому уряд і змушений витратити мільярди гривень, щоб підтримати галузь. На жаль, гроші йдуть не в модернізацію шахт, а здебільшого просто на проїдання. Крім того, Донбас має чимало пільг: багато підприємств регіону звільнено від сплати ПДВ, а це один з основних бюджетоутворюючих податків і водночас один із найбільш корумпованих.

Загалом дотації в будь-який регіон можна виправдати тоді, коли кошти вкладають у розвиток та модернізацію підприємств чи цілих галузей – саме тоді вони дають результат у майбутньому. Однак, у нашому випадку кошти, витрачаються на дорогий видобуток сировини чи виготовлення продукції, яка не може конкурувати на зовнішньому ринку, а отже не може приносити прибутки державі. Насправді ж модернізація підприємств, проведення оновлення основних засобів не вигідні декільком олігархічним групам, оскільки на цьому здійснюється відмивання грошей та збагачення останніх. Тому й виходить так, що чим більше грошей витрачають на депресивні регіони, тим гірше вони живуть.

Майже у всьому світі бюджетні дотації спрямовані на те, щоб «підтягти» економіку депресивних регіонів і в майбутньому зменшити їхню потребу в дотаціях. Наприклад, у Мексиці гроші традиційно заробляли промислові та нафтовидобувні регіони, зосереджені на східному узбережжі й біля Мехіко. Але в останні два десятиліття більшу частину грошової допомоги з центру системно вкладали в розвиток сільського господарства і туризму. Це дуже допомогло країні, коли державний нафтовидобувний сектор кілька років тому перебував на межі кризи.

В Україні ж все відбувається з точністю до навпаки. Обсяг дотацій визначається не структурними проектами, а швидкоплинною політичною кон'юнктурою. Повністю позбутися дотаційності в близькому майбутньому неможливо, однак зменшити дотації й дати стимул розвитку економіки могла б децентралізація бюджету. Принаймні областям не потрібно було б спочатку відправляти велику частину своїх доходів у центр, щоб потім чекати їхнього повернення. Потрібні реформи, але поступові, зі створенням стимулів для того, щоб області вчилися заробляти більше, оскільки зароблені гроші залишатимуться в їхньому розпорядженні. У світі регіонам залишають зазвичай саме ті податки, які стягують на місцях. До центральних бюджетів відбувається акумулювання непрямих податків – мита чи акцизи йдуть до центральної скарбниці.

Для пошуку шляхів вирішення соціально-економічних проблем регіонів, звернімося до досвіду Європейського Союзу з питань розвитку економічно слабких територій.

Варто зазначити, що трансформація регіональної політики, особливо у країнах ЄС, відбулася як реакція на проблеми регіональних диспропорцій та структурних змін, які виникли внаслідок приєднання нових членів на початку XXI ст. У 1997 р. Комісія ЄС з проблем регіонального розвитку програму під назвою «Агенда–2000», де зосередила шляхи реформування Структурних фондів ЄС та нові цілі регіональної політики. У документі фактично зафіксовано перехід від традиційної кейнсіанської практики до неоліберальної моделі розвитку, де «регіональна політика держави буде доповнюватися власною політикою регіонів» [11, с. 388]. Нові реалії світогосподарського розвитку зумовили трансформацію концепції регіональної політики ЄС, яка, за словами В. Чужикова, «... стала більш конкретною, більш прагматичною і максимально враховувала помилки та негаразди попередніх років» [12, с. 51]. Відповідно до концепції реформування регіональної політики ЄС, затвердженої ще влітку 1999 року, існує три напрями розвитку територій [9, с. 50]:

➤ до першого напряму належать регіони з низькою щільністю населення. Головна його мета – розвиток і реструктуризація відсталих територій. Витрати на розвиток цього напряму склали близько 70% усіх фінансових ресурсів ЄС, призначених для реалізації регіональної політики. Для підтримки територій упродовж 2000–2006 рр. було розроблено 114 спеціальних програм, які були зосереджені на трьох основних видах проектів:

- ✚ інфраструктура (28% фондів);
- ✚ людські ресурси (30%);
- ✚ допомога виробничому секторові (42% фондів).

➤ другий напрям об'єднав переважно депресивні території різної галузевої спеціалізації. На фінансування цього напряму було направлено 11,5% фінансових ресурсів ЄС.

➤ третій напрям об'єднав території, які потерпають від безробіття. Фінансування цього напрямку становило понад 12% сумарних ресурсів країн ЄС. Скоротилася також кількість ініціативних програм, частина з яких зазнала певних трансформацій відповідно до нових завдань регіонального розвитку:

- ✚ INTERREG – транснаціональне, прикордонне та міжрегіональне співробітництво;
- ✚ URBANIZATION – економічна та соціальна конверсія кризових міст; LEADER+ – розвиток сільської місцевості на основі ініціатив, підготовлених місцевими групами сприяння;
- ✚ EQUAL – транснаціональне співробітництво у боротьбі з усіма видами нерівності на ринку праці.

Із 2007 р. країни ЄС увійшли у нову стадію свого розвитку. Вступом до ЄС Болгарії та Румунії фактично завершився широкомасштабний процес розширення Євросоюзу. Економічні диспропорції між окремими регіонами та країнами досягли значних масштабів, що вимагає розробки нових підходів до удосконалення політики регіонального розвитку. На реалізацію заходів регіональної політики упродовж 2007–2013 рр. передбачено направити понад 300 млрд. євро. Головними цілями регіональної політики ЄС на цей період визначені [6]:

- 1) зближення країн за рівнем соціально-економічного розвитку (понад 80% витрат загального бюджету);
- 2) підвищення конкурентоспроможності регіонів і рівня зайнятості (16% бюджету);
- 3) європейське територіальне співробітництво (2,5% бюджету).

Найпоширенішими економічними механізмами, які використовуються у країнах ЄС для підтримки економічно проблемних територій, є: гранти, субсидії, доступ до державних контрактів, зменшення рівня оподаткування, зменшення відсотків на позики, мікрокредитування, новий підхід у розумінні інноваційного розвитку, секторна підтримка, поєднання проектів розвитку інфраструктури з проектами розвитку галузей, створення промислових парків та бізнес-зон, розвиток кластерів тощо. Сільські території стають повноправним об'єктом регіональної політики країн ЄС із середини 70-х років ХХ ст. Частково це було зумовлено вступом до ЄС спочатку Португалії та Греції, значно пізніше – країн Східної Європи з високою часткою аграрного сектора у структурі економіки. Відтак суттєво зросло і значення аграрної складової у регіональній політиці ЄС, відображено у поступовому збільшенні витрат Структурних фондів на підтримку сільських територій.

Виникла також проблема в координації зусиль у галузі аграрної політики. Практика розвитку сільських територій набула інституційного оформлення 1988 р. у вигляді Європейської робочої групи з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). З цього року, відповідно до плану «Делореса», було додатково упроваджено заходи щодо підтримки депресивних сільських територій.

Головні напрями регіональної політики країн ЄС пов'язані з проблемами сільських територій:

- ✓ підтримка розвитку сільських територій шляхом прискорення пристосування до нової спільної аграрної політики, у тому числі модернізація галузей, що обслуговують сільське господарство;
- ✓ підтримка розвитку сільських територій у результаті сприяння розвитку і структурним змінам на селі;
- ✓ підтримка розвитку територій із незначною щільністю населення (до 8 осіб/км²).

Серед ініціативних програм розвитком сільських територій опікується програма LEADER+. Її функції полягають у наданні допомоги сільським віддаленим територіям за рахунок активізації внутрішніх ресурсів аграрних територій. Завдяки положенням спільної аграрної політики країн ЄС на 2007–2013 рр., на селі був забезпечений комплексний багатофункціональний розвиток сільських територій, за якого зростала їх роль як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності, а також сприятливого середовища проживання [7, с. 11].

Нова політика розвитку сільських територій ЄС концентрується довкола трьох головних осей:

- а) конкурентоспроможність;
- б) середовище для управління земельними ресурсами;
- в) багатофункціональне село та якість життя на селі [5, с. 69].

Для їх фінансування створено два нових фонди: Європейський фонд сільськогосподарських гарантій та Європейський фонд розвитку сільських територій.

Поряд із традиційними механізмами стимулювання розвитку проблемних територій на кшталт грантів, субсидій, цільових програм розвитку, тепер важлива роль належить заходам, спрямованим на активізацію внутрішніх ресурсів сільських територій. Йдеться про стимулювання підприємницької діяльності на селі, розширення позааграрних видів діяльності, посилення територіальної мобільності населення, інфраструктурної забезпеченості сільської місцевості, її конкурентоздатності та інвестиційної привабливості.

Висновки. На нашу думку, сталий економічний розвиток регіони зможуть досягти шляхом зміни традиційного способу ведення державного управління. Про це свідчить аналіз етапів становлення регіональної політики провідних країн світу, зокрема ЄС, свідчить про те, що фактично упродовж другої половини ХХ ст. депресивні (проблемні) регіони завжди визнавалися такими, що потребують першочергової допомоги і є важливими об'єктами державної підтримки. Накопичений світовий досвід розв'язання проблем депресивних територій є важливим підґрунтям для розробки в Україні системи нормативно-правових та організаційно-економічних механізмів стимулювання розвитку та санації проблемних регіонів. Він також дає можливість більш чітко визначити ті «больові точки», з якими стикаються українські науковці та управлінці при розробці системи заходів активізації розвитку депресивних територій різного типу. Окремі надбання європейської регіональної політики частково вже застосовані в Україні при розробці Концепції державної регіональної політики, Законів України «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України», «Про міжбюджетні відносини», а також у «Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.» і «Загальнодержавній програмі соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 р.».

Література

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» №719–18 від 03.04.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.
3. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці: Монографія / М. П. Бутко. – К. : Знання України, 2005. – 476 с.
4. Газета центральних органів виконавчої влади «Урядовий кур'єр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukurier.gov.ua>.
5. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії та практики // Економіка України. – №4. – 2007. – С. 62–70.
6. Інституціональні міри реалізації стратегії регіонального розвитку: огляд міжнародного досвіду // Регіон: економіка і соціологія. – №3. – 2007. – С. 259–277.
7. Лендел М. А., Жулканич Н. М. Перспективи інтеграції аграрного сектору України до спільної аграрної політики ЄС: проблемні аспекти // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія міжнародні відносини. – Вип. 1. – 2007. – С. 6–12.
8. Міняйло О.І., Романишин В. О., Швед Ю. А. Регіональні особливості формування та розвитку державних фінансів в Україні // АПЕ. – 2006. – № 4 (58). – С. 60.
9. Слава С., Самборський Д., Сегварі П., Дацишин М. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід // Проект партнерства Канада–Україна «Регіональне врядування та розвиток». – К. : Видавництво «К.І.С.», 2007. – 144 с.
10. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізм реалізації : монографія / І. М. Вахович; Луц. держ. техн. ун-т. – Луцьк : Вид-во "Надстир'я", 2007. – 496 с.
11. Хорват Д. Економічне зростання і регіоналізм в Європі // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Вип. 2. – Регіональна політика в Україні: методи реалізації. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – С. 170–179.
12. Чужиков В. І. Модернізація регіональної політики в ЄС // Економіка України. – №3. – 2008. – С. 51–58.

References

1. The Budget Code of Ukraine from 08.07.2010 [Electronic resource]. – Access : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. The Law of Ukraine «On State Budget of Ukraine for 2014"№719–18 from 03.04.2014 [Electronic resource]. – Access: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Butko M.P. “Regional specifics of economic transformations in transitional economy” – Manuscript / Butko M.P. – K. : Knowledge of Ukraine, 2005. – p. 476.
4. Governments Newspaper «Governmental Courier"[Electronic resource]. – Access : <http://ukurier.gov.ua>.
5. Hubeni. Y., 2007, The development of rural areas: some aspects of European theory and practice, Economy of Ukraine, 4, p. 62–70.
6. Institutional measures in the implementation of regional development strategies: analysis of world experience // Journal «Region: Economics and Sociology». – №3, 2007. – p. 259–277.
7. Lengyel M.A., Zhulkanych N.M. Prospects for integration of the agricultural sector of Ukraine to the EU Common Agricultural Policy: problematic aspects // Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. – A series of international relations. – Vol. 1, 2007. – p. 6–12.
8. Menyailo A. I., Romanishyn V. A., Swede J. A. Regional peculiarities of formation and development of public finance in Ukraine // APE. – 2006. – № 4 (58), p. 58–65.
9. Slava S., Samborskyi D., Segvari P. Datsyshyn M. The development of economically distressed areas: international experience // Project Canada–Ukraine Partnership "RGD". – K.: Publisher «KIS"2007. – p. 144.
10. The financial policy of sustainable development: methodology development and implementation mechanism: monograph / I. M. Vahovych; Luts. state. Sc. University. – Lutsk: Type of «Nadstyrya», 2007. – 496 p.
11. Horvat D. Economic growth and regionalism in Europe // Socio–economic research in transition. – Vol. 2. – Regional Policy in Ukraine: the methods of implementation. – Lviv: IRD, NAS of Ukraine, 2012.– p. 170–179.
12. Chuzhykov V.I . Modernization of regional policy in the EU // Economy of Ukraine. – № 3, 2008. – p. 51–58.

Росоха Віталій Миколайович

*Студент 4 курсу інституту економіки та міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський Національний Університет»*

Стаття надійшла до редакції 13.04.2014